

O polityzacji i mitologizacji historii KL Auschwitz na podstawie książki Tomasza Cebulskiego *Auschwitz po Auschwitz*

Wydawnictwo Libron, Kraków 2016, ss. 323

Jednym z istotnych tematów poruszanych w książce Tomasza Cebulskiego [2016] jest problem polityzacji historii Auschwitz. W dużym skrócie polega on na intencjonalnym podporządkowywaniu bieżącym potrzebom politycznym narracji historycznej o byłym niemieckim i nazistowskim obozie śmierci KL Auschwitz. Jak wykazują badania historyków [zob. m.in. Heuner 2004; Lachendro 2007; Wóycicka 2009; Kucia 2005; Forecki 2010; Steinlauf 2012; Trojański 2012, 2013a, 2013b, 2018] oraz obserwacja aktualnej rzeczywistości, zjawisko to ma charakter ponadczasowy i występuje praktycznie od samego początku istnienia Muzeum Oświęcimskiego¹. Rezultatem polityzacji historii KL Auschwitz było i wciąż jest jej instrumentalne traktowanie, powiązane często z manipulowaniem faktami historycznymi, które – co istotne – dotyczą w takim samym stopniu zarówno genezy, sposobu funkcjonowania obozu, jak i liczby oraz różnych kategorii ofiar.

Dlatego polityzacja historii wiąże się bezpośrednio z innym problem, którym jest jej mitologizacja, polegająca na intencjonalnym tworzeniu i posługiwaniu się mitami historycznymi dla potrzeb socjalizacji danej grupy społecznej. Jan

---

¹ Dla skrócenia i uniknięcia powtarzania pełnej nazwy Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, które do 1999 r. nazywało się Państwowe Muzeum Oświęcim-Brzezinka, w niniejszym tekście używa się zamiennie określeń: Muzeum Auschwitz i Muzeum Oświęcimskie. Obie te nazwy są zwyczajowymi wersjami skróconymi nazwy Muzeum i z różną częstotliwością były stosowane przez cały okres jego istnienia.

Pomorski wskazuje, że obydwie te zjawiska są pozanaukowymi praktykami społecznymi, szeroko rozpowszechnionymi na świecie, a zatem nie mają one specyficznego polskiego charakteru. Dodatkowo twierdzi, że „mitologizacja/polityzacja historii jest warunkiem niezbędnym, acz niewystarczającym, przetrwania każdej wspólnoty [...] i jej zdolności do wywołania zmiany społecznej” [zob. Pomorski 2017]. Idąc tym tokiem rozumowania, można pokusić się o stwierdzenie, że obydwie praktyki społeczne, tj. zarówno mitologizacja historii, jak i jej polityzacja, mogą efektywnie służyć do budowania tego, co nazywa się dzisiaj „kapitałem społecznym”². Problem jednak w tym, w jaki sposób kapitał ten jest dyskutowany. Piotr Sztompka podkreśla, że kapitał społeczny może stanowić wielką wartość jedynie wtedy, „gdy jest dyskutowany z umiarem, w sposób wolny od cynicznego manipulowania innymi i ich wykorzystywania dla własnych egoistycznych korzyści, ale także, z drugiej strony, nie można pozwalać na to, aby inni nim manipulowali i wykorzystywali przeciwko nam” [Sztompka 2015: 330]. W związku z tym Jan Pomorski apeluje, aby badając konkretne praktyki społeczne mitologizacji i polityzacji historii, „wejść na poziom reguł sterujących działaniami w obrębie obydwu praktyk podejmowanymi, zrekonstruować **gramatyki** za nimi stojące i – ewentualnie – dokonać ich **dekonstrukcji** (demaskacji), jeśli uważamy, że służą nie budowaniu kapitału społecznego, lecz praktykom manipulacyjnym” [Pomorski 2017].

W tym kontekście należy sobie postawić pytanie, na ile autorowi omawianej książki udało się perspektywę tę przyjąć przy analizie problemu polityzacji i mitologizacji historii KL Auschwitz. Czy dekonstruując praktyki manipulacyjne władz politycznych odpowiedzialnych za kreowanie pamięci Auschwitz, udało mu się pokazać, w jaki sposób sterowały one zachowaniami społeczeństwa i w konsekwencji zdemaskować je?

Odpowiadając na te pytania, należy zacząć od krótkiej charakterystyki zawartości omawianej książki, której tematyka choć skupia się głównie na najnowszej historii Muzeum Auschwitz, to bynajmniej nie marginalizuje wcześniejszego okresu. Autor omawia go w pierwszym rozdziale, który ma charakter wprowadzający do dalszych rozważań. Przedstawia w nim nie tylko podstawowe fakty z historii obozu, ale także powojenne losy Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka i dokonuje analizy problemów definicyjnych, które pojawiają się w pracy, jak również teorii dotyczących roli miejsc pamięci w kształtowaniu tożsamości narodowej. W pierwszej części książki znajdziemy również refleksje nad kształtem i rolą pamięci o historii KL Auschwitz, jaką ona odgrywała w ko-

² Ten „kapitał społeczny” – wg Pomorskiego – należy rozumieć, jako „specjalny, niematerialny rodzaj aktywów, jakie dana wspólnota posiada – o wiźni i zaufanie, wytworzone w przestrzeni międzyludzkich relacji na bazie wspólnie podzielanych wartości, przekonań i idei. Także tych odnoszących się do emocjonalnie przeżywanej własnej historii” [zob. Pomorski 2017].

lejszych dziesięcioleciach po jego wyzwoleniu. Zagadnienia te dają doskonały fundament teoretyczny, ułatwiający czytelnikowi zrozumienie dynamiki procesów politycznych i sposobu budowania pamięci zbiorowej na podstawie historii Muzeum Oświęcimskiego.

Kolejne trzy rozdziały stanowią zasadniczą część książki. Obejmują lata 1980-2010, które – zdaniem autora – okazały się kluczowe dla aktualnego sposobu postrzegania Auschwitz, ponieważ „miały największy wpływ na współczesny konstrukt zglobalizowanej pamięci o Auschwitz, a tym samym stały się fundamentem naszej odpowiedzialności za jej przyszłość” [Cebulski 2016: 21]. Przypadły one bowiem nie tylko na czasy przemian politycznych, które otworzyły Polskę na świat i w związku z tym na inne narracje historyczne, ale także na lata największych konfliktów wokół Muzeum Oświęcimskiego z przełomu lat 80. i 90. XX w. Spory te związane były z przemianami symboliki Auschwitz i konfrontacją różnych narracji historycznych o charakterze religijnym i narodowym. Wyrazem czego były dwa główne konflikty o umiejscowienie klasztoru Karmelitanek Bosych w bezpośrednim sąsiedztwie Auschwitz i obecność symboli religijnych na terenach poobozowych, w tym głównie chrześcijańskich krzyży. Cebulski w sposób dogłębny analizuje te konflikty, przedstawiając ich genezę i różne uwarunkowania, w tym także polityczne.

Rozdział drugi książki jest zatem chronologicznym opisem najważniejszych wydarzeń związanych z Państwowym Muzeum Oświęcim-Brzezinka w latach 80. XX w. Analizując te wydarzenia, autor słusznie wskazuje na rolę, jaką dla zdefiniowania obrazu Auschwitz w społeczeństwie polskim odegrała wizyta papieża Jana Pawła II, który w 1979 r. odwiedził Muzeum. Wydarzenie to stanowiło bowiem preludium dla nawarstwiających się w przeszłości konfliktów. Pokazuje także, jakie znaczenie dla zachowania materialnych artefaktów byłego obozu miało wpisanie terenów Muzeum Auschwitz na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Na szczególną uwagę zasługuje spostrzeżenie autora, że jawna kontestacja istniejącego w ostatnich latach PRL-u konstruktowi pamięci o historii KL Auschwitz otworzyła drogę do konfliktów pamięci i zmian w sposobie upamiętniania, które nastąpiły na początku lat 90. poprzedniego stulecia [Cebulski 2016: 20].

Rozdział trzeci pracy obejmuje stosunkowo krótki okres (1989-1995), który jednak był bardzo intensywny pod względem wydarzeń zmierzających do pogodzenia ze sobą różnych wspólnot pamięci i stworzenia warunków do ich współistnienia na terenie Muzeum. W rezultacie tych działań nie tylko dokonano zmian narracji historycznej, ale także zainicjowano proces reorganizacji i umiędzynarodowienia Muzeum, czego przejawem było powołanie do życia w 1990 r. Międzynarodowej Rady Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau. Autor szczegółowo analizuje działania Rady, pokazując dynamikę jej obrad i proces

stopniowego budowania międzynarodowego znaczenia oraz wiarygodności Muzeum. Ponadto zwraca uwagę na proces wtórnego upolitycznienia pamięci Auschwitz, który nabrał szczególnego wyrazu w 1995 r. podczas obchodów 50. rocznicy wyzwolenia obozu.

Z kolei rozdział czwarty jest próbą rekonstrukcji przebiegu konfliktów wokół terenu Muzeum Oświęcimskiego, będących wyrazem ciągnących się od lat sporów o kształt pamięci. Cebulski podkreśla, że konflikty te stanowiły katalizator politycznych rozwiązań prawnych wprowadzonych przez władze centralne w celu uniknięcia podobnych konfliktów w przyszłości. Rozdział ten zamyka ogólna refleksja nad nowymi wyzwaniem administracyjnymi Muzeum dotyczącymi zarówno zachowania terenów poobozowych, jak i pamięci o Auschwitz.

Jak widać z omówionej pokrótce zawartości książki, problematyka polityzacji historii Auschwitz przewija się przez wszystkie jej części. Autor zaczyna od polemiki głównie z ustaleniami Jonathana Heunera dotyczącymi okresu sprzed 1979 r. [zob. Heuner 2004], by potem na tej podstawie zaprezentować własne rozważania odnoszące się do lat późniejszych.

Pytając o znaczenie Auschwitz dla współczesnych, Cebulski zastanawia się, na ile Auschwitz jest dzisiaj „laboratorium politycznej manipulacji historii i faktów na potrzeby współczesnej polityki” [Cebulski 2016: 313]. Na poparcie swej tezy wskazuje, że to szczególne miejsce pamięci jest obecnie zdominowane przez polityczne spory o kształt pamięci Auschwitz. Dzieje się to w sytuacji systematycznie wzrastającego zainteresowania się Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau, i rosnącej presji politycznej na tę instytucję, która stała się podmiotem kreowania świadomości i pamięci historycznej nie tylko o KL Auschwitz, ale także o całym okresie nazistowskiej okupacji. Należy podkreślić, że zainteresowanie to nie ogranicza się tylko do Polski, bowiem od 30 lat – jak pisze Cebulski – postępuje proces umiędzynarodowienia pamięci Auschwitz, efektem czego jest ścieranie się przeciwstawnych narracji historycznych o tym miejscu i instrumentalne oraz wybiórcze traktowanie jego historii na potrzeby bieżącej polityki poszczególnych państw. W tym kontekście autor omawia wielotorowy proces budowania pamięci historycznej, konflikty wzbudzone przez jego aktorów i rolę samej instytucji Muzeum Oświęcimskiego w procesie mediacji i rozwiązywania tych sporów.

Należy podkreślić, że pisząc o zaangażowaniu polityków w proces budowy pamięci Auschwitz, nie demonizuje ich roli, pokazuje, że miało ono zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki dla prac Muzeum i upamiętniania ofiar Auschwitz. Wskazując na te pierwsze, zauważa, że pozytywną rolą polityków było skupianie uwagi na miejscu pamięci, nadawanie mu odpowiedniej rangi i pobudzanie globalnej pamięci o wszystkich ofiarach byłego obozu. Z kolei negatywna ich rola polegała na wywoływaniu konfliktów oraz – tak charak-

terystycznej dla polityków – walki o pierwszeństwo w cierpieniu i w formach upamiętniania ofiar, wynikających z ówczesnej polityki lub personalnych ambicji poszczególnych osób [Cebulski 2016: 314].

Cebulski, analizując praktykę polityzacji historii Auschwitz, próbuje pokazać reguły sterujące podejmowanymi w jej obrębie działaniami, wskazując na powody decyzji politycznych. Jednocześnie dekonstruuje (demaskuje) mity historyczne w sytuacjach, gdy nie służyły one budowaniu kapitału społecznego, a jedynie manipulacji i osiągnięciu partykularnych korzyści politycznych. Pokazując praktyki manipulacyjne, wskazuje na potrzebę pewnej dekonstrukcji różnych tekstów, interpretacji – znaczeń historii byłego obozu i wywołujących je wydarzeń. Argumentując swoje stanowisko, zwraca uwagę na zagrożenia z tym związane. Twierdzi, że „w wielu przypadkach kolejne warstwy interpretacyjne narzucane terenom KL Auschwitz, definiowanie jego przesłania i przepracowanie tego doświadczenia przez popkulturę raczej przyczynia się do zapominania o faktach i ofiarach stanowiących historię KL Auschwitz, tworzenia wtórnej pamięci, niekorespondującej z tą żywą, lub ostatecznie do całkowitego zatarcia jego historii” [Cebulski 2016: 315].

Widząc to zagrożenie, jednocześnie podkreśla, że przejście od pamięci żywej, nośnikami której byli głównie świadkowie historii, do pamięci wtórnej, co też faktycznie nastąpiło w opisywanym w książce okresie, może stanowić pewnego rodzaju zabezpieczenie przed polityczną manipulacją historii. Zdaniem autora wynika to z faktu, że to właśnie pamięć żywa, poprzez swoje silne emocjonalne nacechowanie i tym samym częściowe odrealnienie, stawała się łatwym polem do manipulacji politycznych. I dopiero jej zastąpienie pamięcią wtórną, która jest oparta na faktach i naukowo zweryfikowanej wiedzy o KL Auschwitz, wolna może być od ideologicznych interpretacji. Założenie to, z gruntu rzeczy słuszne, budzi jednak pewne wątpliwości, zwłaszcza dzisiaj, gdy jesteśmy świadkami nowej fali manipulacji historycznej, wyrazem czego jest prowadzona przez państwo polityka historyczna³. Fundamentem tej polityki niestety nie jest metodologia badań historycznych, a chęć osiągnięcia doraźnych celów politycznych. W tej sytuacji, o czym dobitnie mogliśmy się przekonać rok temu podczas dyskusji na temat zmiany ustawy o IPN, to właśnie pamięć żywa w pewnym sensie przyczyniła się do powstrzymania niepożądanych zmian. Bez względu na ocenę roli, jaką ona odegrała w tej konkretnej sprawie, należy się zastanowić nad nowymi zagrożeniami związanymi z polityzacją i mitologizacją historii, jakie niesie współczesność. Można przypuszczać, że po odejściu pokolenia

³ Więcej na temat polityki historycznej w jej wymiarze teoretycznym i praktycznym można znaleźć np. w pracy *Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej* [Ponczek 2009].

świadków na kształt pamięci wtórnej Auschwitz ogromny wpływ będzie miała pamięć kształtowana przez instytucje państwowe powołane do tego, a zwłaszcza Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau. Czy Muzeum Auschwitz będzie w stanie obronić się przed manipulacjami pamięcią Auschwitz, zależy będzie w równym stopniu od prowadzonych tam rzetelnych badań historycznych, jak i zachowania pewnych form niezależności i odwoływania się do relikwów pamięci żywej, która powinna być w dalszym ciągu reprezentowana na ekspozycjach. Bez wątplenia pomocne w tym może stać się odwoływanie do doświadczeń drugiego i trzeciego pokolenia świadków, jak również dalsze umiędzynarodowienie Muzeum, co pozwoli zachować pluralizm pamięci, a przez to zabezpieczyć ją przed polityczną instrumentalizacją.

Kończąc te krótkie rozważania, należy stwierdzić, że książka Tomasza Cebulskiego stanowi cenny wkład w dyskusję na temat polityzacji i mitologizacji historii KL Auschwitz. I chociaż autor skupił się tylko na wybranych aspektach politycznych i międzynarodowych funkcjonowania Muzeum, to jednak udało mu się w sposób ciekawy i w miarę kompleksowy zarysować interesujący nas problem. Cebulski pokazał bardzo dobrze mechanizm, w jaki sposób decyzje o charakterze politycznym wpływały na zachowanie fizykalności Miejsca Pamięci Auschwitz i kształt jego pamięci. Jak się potem okazało – co warto zaznaczyć – miały one szerokie oddziaływanie międzynarodowe i w konsekwencji przyczyniły się do poprawy wizerunku Polski na świecie. Zastrzeżenie może budzić jedynie stosunkowo małe wykorzystanie materiałów archiwalnych zgromadzonych zarówno w polskich, jak i zagranicznych archiwach, które to – zwłaszcza te dla przełomu lat 80. i 90. XX w. – są już dostępne dla badaczy⁴. Stąd wydaje się zasadne kontynuowanie badań tego tematu i dodatkowo rozszerzenie ich o inne perspektywy badawcze, w tym głównie historyczną, która to jednak rzecz jasna wymaga odpowiedniej perspektywy czasowej.

Literatura

- Cebulski T., 2016, *Auschwitz po Auschwitz. Historia, polityka i pamięć. Wokół Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau 1980-2010*, Kraków: Wydawnictwo Libron.
- Forecki P., 2010, *Od „Shoah” do „Strachu”. Spory o polsko-żydowską pamięć w debatach publicznych*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.

⁴ Jeżeli chodzi o polskie archiwalia, to godne polecenia są nie tylko materiały znajdujące się w Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, ale także w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Archiwum Rady Ochrony Pamięci Walki i Męczeństwa. Natomiast z archiwów zagranicznych szczególnej uwadze należy polecić izraelskie Centralne Archiwum Syjonistyczne w Jerozolimie, gdzie przechowywane są m.in. dokumenty Światowego Kongresu Żydów, opisujące rozgrywane się w latach 80. i 90. XX w. wokół Auschwitz konflikty.

- Heuner J., 2004, *Auschwitz, Poland, and the Politics of Commemoration, 1945-1979*, Athens, OH: Ohio University Press.
- Korzeniewski B. (red.), 2009, *Narodowe i europejskie aspekty polityki historycznej*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Kucia M., 2005, *Auschwitz jako fakt społeczny. Historia, współczesność i świadomość społeczna KL Auschwitz w Polsce*, Kraków: Universitas.
- Lachendro J., 2007, *Zburzyć i zaościć...? Idea założenia Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w świetle prasy polskiej w latach 1945-1948*, Oświęcim: Wydawnictwo Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau.
- Pomorski J., 2017, *Polityzacja/mitologizacja historii, czyli w czym neuronauka (i metodologia) może pomóc badaczowi historii najnowszej?*, http://pth.net.pl/uploads/forum_badaczy_dn/Polityzacja_historii.pdf [dostęp: 10.10.2018].
- Ponczek E., 2013, Polityka wobec pamięci versus polityka historyczna: aspekty semantyczny, aksjologiczny i merytoryczny w narracji polskiej, *Przegląd Polityczny*, nr 2: 7-22.
- Steinlauf M.C., 2012, *Pamięć nieprzyswojona. Polska pamięć zagłady*, Warszawa: Wydawnictwo Cyklady.
- Sztompka P., 2005, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków: Znak.
- Trojański P., 2012, Upamiętnianie ofiar Auschwitz na terenie Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka w latach 1947-2000. Zarys problemu, *Krakowskie Studia Małopolskie*, nr 17: 65-78.
- Trojański P., 2013a, Początki upamiętniania zagłady Żydów w Państwowym Muzeum w Oświęcimiu (1946-1950), w: B. Popiołek, A. Chłosty-Sikorska, U. Kicińska (red.), *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. 1: *Historia i edukacja*, Kraków: Wydawnictwo Libron, 217-230
- Trojański P., 2013b, *Upolitycznienie i instrumentalizacja pamięci ofiar Auschwitz (1946-1955)*, w: A. Bartuś (red.), *Słowa w służbie nienawiści*, Oświęcim: Fundacja na Rzecz MDSM, 337-343.
- Trojański P., 2018, Jakiej narodowości były ofiary Auschwitz? Obraz obozu oświęcimskiego w polskich podręcznikach historii w latach 1952-1999, *Wiadomości Historyczne*, nr 4: 4-13.
- Wóycicka Z., 2009, *Przerwana żaloba. Polskie spory wokół pamięci nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady 1944-1950*, Warszawa: Wydawnictwo Trio.

Piotr Trojański

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Wydział Humanistyczny
orcid.org/0000-0001-5907-8134